

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 2(86)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 2(86)

ISSN: 2663-7650

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ PHILOSOPHY OF CULTURE

УДК 130:172:316:378.4

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(86).2019.71-82

СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ І МОРАЛЬНО НЕПРИПУСТИМЕ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

М. М. Рогожа*

У статті досліджено взаємозв'язок прагматичного і ціннісного вимірів інтелектуальних практик сучасного університету, зокрема у практиці університетського інтелектуала в умовах трансформації місії сучасного університету в Європі. Автором досліджується зміст морально неприпустимого в діяльності викладача університету при сучасному символічному виробництві та обміні та критерії його визначення. Морально неприпустиме визначається як поріг, який вказує університетському інтелектуалу його свідомість щодо того, на що він не може пристати за будь-яких обставин, не зважаючи на всі провокаційні чинники. У статті визначаються такі чинники. Серед зовнішніх чинників це орієнтація на запити суспільства й недофінансування вищої освіти, що на практиці обертається нехтуванням гуманітарної (ціннісної) складової навчання, вимогами поблажливого ставлення до оцінки знань, надлишковістю дослідницької компоненти навчання, включенням викладачів у кампанії агресивного маркетингу освітніх послуг тощо. Внутрішньо-професійні чинники зумовлені зовнішніми тенденціями й означають руйнацію престижу викладацької діяльності, нівелювання значення викладача як авторитетного джерела знань, досвіду і майстерності на тлі швидкого доступу до технічно бездоганних джерел інформації. Ці зрушення змінюють прагматично-ціннісне ядро символічного капіталу університету, коли традиційною була вимога до викладача слугувати джерелом достовірного знання при навчанні і формуванні соціальної еліти (технічної, наукової, мистецької). Зазначається, що саме за таких обставин зростає роль совісті і морального вибору особистості. Лише совість може змусити університетського інтелектуала відмовитись від того, що він вважає для себе неприйнятним. Зміст морально неприпустимого визначається кожним особисто відповідно до особистого сприйняття цінностей ядра символічного капіталу.

* Доктор філософських наук, професор
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)
mrogozha@ukr.net

Ключові слова: символічне виробництво та обмін, символічний капітал, неутилітарні цінності, інтелектуальні практики, концепт "морально неприпустиме", університетський викладач, соціальна активність, країни Східної та Центральної Європи

SYMBOLIC CAPITAL AND MORALLY UNACCEPTABLE IN INTELLECTUAL PRACTICES OF CONTEMPORARY UNIVERSITY

M. M. Rohozha

The article deals with the interconnection between pragmatic and axiological dimensions of intellectual practices of contemporary university, practice of a university intellectual in conditions of contemporary university mission in Europe, in particular. The author analyzes the content of morally unacceptable in a university teacher activity within current symbolic production and exchange and criteria for their defining. Morally unacceptable is defined as the threshold created by conscience. Conscience of an intellectual outlines the measure which is impossible to overcome in any circumstances, disregarding any provocative factors. These factors are defined in the paper. Among external factors are: direction on public requests and underfunding of higher education. In practice these factors turn into the neglect of humanities component in education, demand on indulgent attitude of avaluation, redundancy of research component in education process, involvement of university teachers into educative services aggressive marketing campaigns and so on. Internal professional factors are conditioned by external tendencies and mean destruction of prestige of teaching, reduction of a role of a university teacher as an authoritative source of knowledge, experience and skillfulness at the ground of quick access to technically perfect sources of information. These factors change pragmatic and axiological core of the university symbolic capital where a demand to university teacher to be the source of authentic knowledge in teaching and shaping of social elite (technical, academic and artistic) was a traditional one. The paper defines that in such circumstances the role of conscience and moral choice of an intellectual is increased. It is conscience that can force a university intellectual to refuse unacceptable. The content of morally unacceptable is defined personally by everyone according to personal comprehension of the symbolic capital axiological core.

Key words: *symbolic production and exchange, symbolic capital, non-utilitarian values, intellectual practices, concept "morally unacceptable", university teacher, social activity, countries of Eastern and Central Europe*

Постановка проблеми. Питання про ціннісну складову інтелектуальних практик сучасного університету є актуальним для нашої країни, але на загал воно відображає провідні тенденції глобалізаційних процесів, які, зокрема у країнах Східної та Центральної Європи пов'язані із трансформаціями суспільства та його символічного виробництва й обміну в умовах викликів четвертої промислової революції, проблем зростання безробіття, міграційних процесів. У зв'язку з міграцією активної студентської молоді на навчання в

західні університети для вказаного регіону постає питання про об'єднання/оптимізацію вищих навчальних закладів, скорочення кафедр/укрупнення факультетів тощо. Це питання прямо чи опосередковано виходить на з'ясування змістів символічного капіталу, який напрацьовується, акумулюється інтелектуальною елітою, викладачами й науковцями, протягом їхньої професійної діяльності із застосування специфічних стратегій продукування й поширення інформації. У сучасних умовах здійснюється не лише значне

накопичення інформації про об'єкти дійсності, але часто інформація швидко втрачає свою актуальність, так би мовити старіє, особливо у галузі точних наук, кібернетики, інформатики та ін. В зв'язку з цим перед сучасним викладачем постає непросте завдання – він має постійно й наполегливо оновлювати свій тезаурус та багаж як професійних знань, так і знань із інших галузей науки; йому необхідно повсякчас підвищувати свою загальну ерудицію на тлі різкого й швидкого знецінення знань, набутих ним у попередні роки через зростання інформаційних потоків та інформаційного тиску; від нього вимагається при цьому сприяти формуванню критичності мислення у студентської молоді в умовах, зростання соціальної напруженості через структурні зміни в економіці й соціальній сфері країн Східної та Центральної Європи загалом й України зокрема.

Зміни в академічній сфері нині відбуваються настільки стрімко, радикально і безповоротно, що часто дослідники не встигають фіксувати їх модуси, а прогнози – збуватися в зв'язку із черговим якісно новим витком трансформацій. Прийняття Болонської декларації (1999) ознаменувало початок інтеграційних процесів у сфері вищої освіти, які спричинили зміни в освітній, науковій, господарській і адміністративній структурі європейських університетів. Етична навантаженість цих була такою потужною, що вже в 2004 році у Європі було прийнято Бухарестську Декларацію етичних цінностей і принципів вищої освіти, яка унормувала ціннісні пріоритети в нових умовах університетської життєдіяльності. У Декларації було наголошено цінність довіри, поваги, відповідальності і підзвітності. Дані цінності стали важливими для забезпечення ефективності та якості викладання, а також дослідницької діяльності як

особливих різновидів соціальної активності в сучасному університеті.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Проте привертає увагу визнання інтелектуальної свободи, з одного боку, та соціальної відповідальності, з іншого, як наріжних цінностей науково-дослідницької діяльності. Крім того, тут визначено особливий запит сучасного соціуму на відкриті системи навчання, в яких виробництво знань повинне вказані цінності пропагандувати та посилювати, вони не повинні конфліктувати між собою. Тому важливим завданням сучасної філософської спільноти видається усвідомлення викликів та наслідків четвертої промислової революції, змін у суспільному виробництві та обміні, які нею зумовлюються. Важливо проаналізувати, крім того, як в таких умовах може реалізуватися інтелектуальна свобода та соціальна відповідальність особливо університетського інтелектуала за сучасних умов в суспільствах Центральної і Східної Європи.

Мета дослідження. Об'єктом цього дослідження є ціннісна складова в інтелектуальних практиках сучасного університету, зокрема у діяльності університетського інтелектуала (викладача і дослідника). Сьогодні у полі університету формується дискурс інтелектуалів про морально неприпустиме у професійній та корпоративній діяльності, як-от у ставленні до своєї праці, до студентів та виховання своїх наступників (молодого покоління викладачів). Прагнемо визначити, як мету, критерії морально неприпустимого в інтелектуальних практик сучасного університету в Центральній і Східній Європі, зокрема в діяльності університетського інтелектуала (викладача і дослідника). *Гіпотеза:* морально неприпустиме як фактор символічного капіталу університетського викладача можна визначити в контексті спроможності

ядра цінностей символічного капіталу поля університету відповідати на виклики часу. Зміст морально неприпустимого визначається кожним відповідно до особистісного сприйняття цінностей ядра символічного капіталу у полі університету, відповідно до того, що кожному диктує його совість.

Ступінь наукової розробленості.

При роботі над статтею був використаний методологічний інструментарій П. Бурдьє (Pierre Bourdieu), який працював на межі структуралізму і феноменології. Зокрема, значимими для роботи над даною статтею стали схеми Бурдьє щодо інтелектуальної діяльності взагалі й формування і відтворення символічного капіталу у полі університету, зокрема.

В 2004 році у Європі було прийнято Бухарестську Декларацію етичних цінностей і принципів вищої освіти, у ній знайшли відображення виклики часу і були дані релевантні відповіді на них. Відмітимо ті тенденції, які є значимими для питання, що тут розглядається. У Декларації була підтверджена заявлена ще В. фон Гумбольдтом (Wilhelm Christian Karl von Humboldt) важливість інтеграції освіти і науки. Створена в умовах бурхливого індустріального розвитку, модель діяльності Гумбольдтівського університету виходила з потреби у співробітництві навчальних і наукових закладів. (Детальніше про місію і завдання Гумбольдтівського університету на першому етапі промислової революції: [16; 17]). Було чітко переконання, що викладач може навчити студента, прищепляючи йому інтерес до дослідження власним прикладом, що розвиток знання можливий через дослідження, до якого викладач заохочує студента.

Новими факторами сучасного університетського життя у Декларації були визнані: 1) масовізація вищої освіти, 2) розширення соціальних функцій університету. Університети, переважно з елітарних соціальних

інституцій, відповідальних "за формування майбутніх професійних, технічних і соціальних еліт", перетворюються у заклади, які "навчають масові студентські контингенти" [7] та транслюють знання у суспільстві, а не виступають соціальними інституціями, орієнтованими на породження і збереження фундаментальної науки та освіченості. Це задає ніби новий вектор розвитку освіти в європейській науковій спільноті зокрема та суспільстві загалом, створюючи новий образ університету й університетської освіти як цінності. Сьогодні окрім традиційних місій навчання і дослідження він активно приростає третьою місією – суспільною активністю. Ще на межі 1990-х років ректор одного з провідних американських університетів Я. Пелікан (Jaroslav Pelikan) міг писати наступне: "Один із найголовніших недоліків університету, що водночас є, безперечно, однією найпривабливіших його рис, полягає в химерній схильності занурюватися в себе й ігнорувати суспільство, в якому він живе і без якого не може існувати" [13: 228]. Це формулювання вдало схоплює тенденцію, актуальну 30 років тому: університет міг собі дозволити бути самодостатнім, автономним від потреб суспільства. Сьогодні від такої ціннісної позиції не залишилося й сліду.

Університет повною мірою зараз занурений у проблеми суспільства, якому він сумлінно служить. Суспільний запит може розумітися досить широко: надання суспільству і державі додаткових послуг в сфері науки і освіти на комерційній (рідше благодійній) основі, створення освітніх програм, чітко орієнтованих на ринок праці, створення наукоємних підприємств і т.п. Двадцять років тому не можна було й уявити тієї різноманітності спеціальностей, спеціалізацій, чи як сьогодні говорять – "освітніх програм", які сьогодні пропонує університет, орієнтуючись на

ринок праці і на суспільні запити в особі абітурієнтів та їхніх батьків, роботодавців тощо задля утвердження своїх позицій у суспільстві. Сприймати процеси, що відбуваються в сучасному університеті, як чужі його духу, – не стільки йти проти сучасних тенденцій, скільки не відчувати сам цей "дух". Університет – це не позачасова структура, незмінна у своїй ціннісній навантаженні з моменту свого виникнення в європейській культурі. З часу свого виникнення він модифікував свою місію.

Якщо для Середньовіччя, часу своєї появи, місія полягала суто у навчанні, для Гумбольдтського університету була синтезом навчання і дослідження, то сьогодні – це синтез навчання, дослідження і суспільного служіння [10; 16; 17]. На кожному з етапів свого історичного розвитку він відповідав на "виклик" епохи, визначав для себе такий порядок денний, який дозволяв йому бути сучасним, актуальним, затребуваним (про університет як культурну практику Модерну, що формує дисциплінарні настанови відповідно до запитів доби, див. [9]). І навпаки, в той час, коли університет застигав, припиняв відповідати запитам часу, він перетворювався в закоснілу структуру, відсталу і нездатну сприймати прогрес. Ця готовність університету бути завжди актуальним у соціокультурному просторі пов'язана з його здатністю ніби вловлювати дух часу, реагувати на соціальні виклики. Власне, це і дозволяє сподіватися (прогнозувати), що він в змозі, переживаючи сучасні трансформації, зберегти свою ідентичність. Ідентичність університету задає особливого роду здатність адекватно відповідати на виклики часу, орієнтує на слідування місії і таким чином уможливає цілісність і самототожність поля університету. Університет – це не стіни, хоч якими б історично цінними і значущими не були вони по упродовж століть циркуляції в них знань, наукової

допитливості, спраги осягнення істини. Університет – це люди, які формують його поле, вдихають в нього життя. Символічний капітал університету, за який борються університетські інтелектуали, містить ціннісні установки, які сьогодні вважаються традиційними і дозволяють говорити про ідентичність університету, – бути зберігачем, виробником і транслятором знання у суспільстві, осередком розвитку інтелектуальної думки, рушієм ціннісних / суспільних перетворень тощо. А забезпечують збереження ідентичності університету власне його інтелектуали.

Традиційно інтелектуал – це людина, яка живе найвищими духовними цінностями, займається специфічною інтелектуальною діяльністю (в науці: науковий пошук, виробництво ідей, гіпотез, концепцій, прирощуючи знання; у викладацькій діяльності – насамперед поширення суспільно корисної інформації серед студентської молоді тощо). Тобто, він убачає свою місію у збереженні неутилітарних цінностей, проповідуванні і утриманні їх на належній висоті. Інтелектуал знаходить відряду у заняттях наукою, філософією, працює з позачасовими цінностями, такими як справедливість, істина, розум [4: 76]. Таку високу тональність місії інтелектуала окреслив у книзі "Зрада інтелектуалів" Ж. Бенда (Julien Benda). Її ж піднімає у своєму дослідженні і Ж. Ле Гофф (Jacques Le Goff). Університетські інтелектуали своєю діяльністю тримають пафос високого служіння, покликаності, інтелектуального подвижництва, обраності викладацької місії [8: 111–152]. Дух подвижництва, високого служіння, орієнтованість на позачасові і неутилітарні цінності, інтелектуальна свобода, відповідальність за справу, якій служиш, орієнтованість на неутилітарні цінності (незацікавленість, безкорисливість пошуку істини, за Р. Мертоном (Robert Merton) [11:767–779]) стали основою системи ціннісних координат університетських

інтелектуалів, що приймається і відтворюється у процесі професійної діяльності університетського викладача. Ці установки не дані особі від народження, вони виховуються. Життя у професії розділене на два етапи: роки становлення і роки повноцінного професійного буття. Роки становлення необхідні для набуття професійних навичок і засвоєння ціннісно-нормативної системи координат, яка складається з експліцитної й імпліцитної частин. Представлені у клятвах, статутах, етичних кодексах і регламентаціях, експліцитні норми активуються особою при вступі у професію. Особа "приймає на себе певну обітницю віддавати їм перевагу перед зовнішніми обставинами" [3: 6]. Приймаючи і засвоюючи їх у роки навчання, під час професійного становлення, викладач відтворює їх у зрілий період. Засвоївши експліцитну складову, він добудовує імпліцитну шляхом спілкування зі старшими колегами. Імпліцитна складова виокремлюється з розповідей і спогадів старших колег, домислюється в питаннях, які не прийнято промовляти публічно, і врешті приймається як відповідні "правила гри" в просторі університету. Бурдье визначає ціннісні установки і "правила гри" в академічному середовищі [6]. Хоча він фокусувався на функціонуванні поля науки, актуальність традиції Гумбольдтівського університету, де дослідження і викладання являють собою невід'ємну цілісність, зумовлює чинність його опису для університету [18]. Тим більше, що, за Бурдье, дослідники, навчальні заклади й наукові видання є гравцями поля науки, в якому відбувається постійна боротьба за розподілення символічного капіталу.

Виклад основного матеріалу.

Включаючись у боротьбу за розподіл і присвоєння символічного капіталу, основні гравці прагнуть здобути визнання, а значить – завоювати

символічну владу і, маючи довіру у галузі, промовляти від імені науки, бути її офіційним виразником. Відповідно, кожен, беручи участь у боротьбі за розподіл благ і цінностей, у конкретний період посідає в академічному середовищі позицію, символічний капітал якої визначається його попередніми здобутками в галузі та їх визнанням з боку колег/ конкурентів. Символічний капітал викладача визначається освітою у формі престижного диплому – чим більш престижним є освітній заклад, що видав диплом, тим успішнішою буде кар'єра власника диплому. Відповідно, символічний капітал університету є тим більшим, чим більшу кількість успішних вихованців він випустив. Більше того, успішні викладачі публікуються у престижних періодичних виданнях, символічний капітал яких залежить від кількості його успішних авторів. Така взаємозумовленість працює на збільшення символічного капіталу основних гравців академічного середовища, що засвідчується визнанням з боку колег/ конкурентів.

Успішність кар'єри викладача визначається такою єдністю складових символічного капіталу, яка приваблює студентську молодь, що готова повторювати його шлях. З одного боку, таким чином відбувається приток нових кадрів в академічне середовище. З іншого, можна констатувати, що тим самим знані викладачі працюють на своє власне процвітання. Збільшення кількості бажаючих стати найуспішнішими зумовлює підвищення "плати за вхід", тобто збільшення матеріальних і символічних інвестицій у кар'єру. Водночас, стає нагальною необхідність збереження наявного статус-кво в академічному середовищі. Найуспішніші викладачі включаються у розробку норм і правил діяльності в галузі, які б працювали на посилення стратегій збереження встановленого порядку. Це стає тим більш актуальним, чим очевиднішою є закономірність:

мірою збільшення символічного капіталу найуспішніших, як правило, знижуються темпи продуктивності їхньої власне професійної діяльності [6: 488–489]. Невідворотність розгортання такого роду процесів накладається у часі і просторі на так само об'єктивні прагнення молодих поколінь перерозподілити ресурси і змінити існуючий статус-кво. Відтак прагнення збереження встановленого порядку і запуску стратегій його підриву знаходяться у постійному напруженні, а їх співвідношення у кожний момент визначає систему розподілу наявних благ і цінностей. Як вказує С. Шльорке (Sebastian Matthias Schlerka), такого роду боротьба між поколіннями є продуктом освіти і виховання у полі і ніколи не спричиняє відновлення габітусу [20]. Функціонування такого складно структурованого поля університету можливе завдяки наявності консенсусу членів академічної спільноти щодо мети їхньої діяльності, колективної віри в ціннісні засади, інституційних механізмів соціального і освітнього відбору претендентів на посади, відповідної підготовки відібраних кадрів, контролю над доступом до дослідницьких ресурсів і публікацій.

Сьогодні образ викладача як орієнтованого на високе професійне служіння неутилітарного характеру ставиться під питання в умовах занурення університету в соціальну активність. Проблематизація відбувається по ряду параметрів, з яких одні відносяться до заданих ззовні, а інші – зумовлюються так би мовити, внутрішньо професійними факторами. Серед зовнішніх факторів найбільш серйозною уявляється повна залежність університету від суспільства, на яке він орієнтований. Суспільство – не безособова сукупність індивідів [19]. Суспільство конкретизовано зацікавленими у діяльності університету індивідами – це, як уже зазначалося, і студенти / абітурієнти, їхні батьки і

роботодавці. Орієнтованість на ринок праці і означає залежність від тих, хто власне і "замовляє" освіту як послугу. Як вказував П. Бурдьє, інтелектуали є підлеглою частиною в межах панівного класу. Будучи панівними в якості володарів влади і привілеїв культурного капіталу, вони підпорядковані тим, хто акумулює політичну і економічну владу. Водночас таке підпорядкування здійснюється в межах структурного панування соціальних механізмів, як-от ринок [5: 214]. Такий кут зору задає одразу декілька проблематизацій. По-перше, споживачі послуг визначають вимоги до навчання. Сьогодні багато пишуть про те, що студенти орієнтуються не на процес отримання знань, а на результат навчання в університеті, що фіксується престижним дипломом. Тому навчання як процес все частіше уявляється супутньою обтяжуючою обставиною. Власне, обтяжуючою уявляється і традиційна вимогливість викладача. По-друге, загальна ситуація у світі така, що наявність диплому далеко не завжди гарантує працевлаштування, що в умовах українських навчальних закладів веде до байдужості студентів (та їхніх батьків) до досягнень і високих результатів у навчанні. Традиційна налаштованість на високі оцінки і подальший диплом з відзнакою як запорука гідного працевлаштування (коли претендентів на посади обирають зокрема і по оцінках у дипломі) все частіше замінюється вірою у необхідність вирішення питання на неконкурентній основі.

Указані проблеми ставлять під питання декларований зв'язок навчання і дослідження. І це вже, по-третє, що проблематизує тенденцію орієнтованості університету на суспільне служіння і його інтелектуалів – на соціальну активність. Система вищої освіти за Гумбольдтівською моделлю передбачає включеність студента у різного роду дослідницькі проекти, програми участі у

дослідницьких розробках, публікації у наукових виданнях. При цьому у вітчизняних умовах не лише студенти не мотивовані, але відсутнє об'єктивне і логічне за даних вимог продовження наукових програм – постійно зменшується кількість місць в аспірантуру, умови роботи в системі Академії наук сьогодні вкрай непривабливі. (Залишимо за дужками оцінку тенденції, яка чітко проглядається навіть за так контурно окресленою картиною – мотивовані на навчання, науку, досягнення студенти обирають навчання у закордонних університетах, тенденцію, яка вважається досить співзвучною глобалізації, але веде до подальшої деградації вітчизняної системи вищої освіти, яка об'єктивно не спроможна бути конкурентоздатною на глобальному ринку освітніх послуг). У таких умовах суспільство (в особі зацікавленої громадськості) формує вимоги до викладача університету, які той транслює викладачеві, прагнучи залишитись "на плаву" у вітчизняній системі вищої освіти. Вимоги: формувати компетенції, вимагати в міру (мінімально), бути етично нейтральним (не "тиснути авторитетом", не повчати). Окрім цього, від викладача очікується "публічна відкритість" – готовність до інтерактивного спілкування у соціальних мережах, участь у соціально значимих проектах, публічних заходах тощо. По-четверте, ззовні, від орієнтованості на суспільні потреби задається ще одна тенденція: якщо університет активно працює на ринку освітніх послуг, то досить логічним є залучення викладачів до участі у профорієнтаційній роботі, піар-акціях та інших формах агресивного маркетингу. Це вимагає певної гнучкості – надалі оцінювати студентів, яких ще недавно агітував на навчання, швидко перетворитися з комівояжера на подвижника на ниві освіти і науки. По-п'яте, вже традиційне

недофінансування більшості вітчизняних університетів і відповідно зменшення ставок і зниження заробітної платні в умовах перетворення сфери освіти на ринок освітніх послуг підштовхують викладачів до аморальних практик інтелектуального шахрайства і фальсифікацій, про що періодично з'являються публікації й репортажі у засобах масової інформації. Щодо внутрішньо професійних процесів, які змінюють ставлення викладача до своєї роботи, можна вказати на нівелювання його значення як авторитетного джерела знань, досвіду і майстерності у умовах, коли різноманітні гаджети є більш надійним, точним і всеосяжним джерелом інформації, а ціннісна (гуманітарна) складова освітнього процесу невідворотно скорочується. Викладач перетворюється на штатну одиницю підприємства з надання освітніх послуг. У світлі зазначеного так суспільного запиту нерідко викладачів, які працюють "по-старому", вимогливих до студентів, з патерналістськими установками, відсторонюють від роботи на факультетах, де студенти звернулися зі скаргами у свої деканати. Часто викладачі старшого покоління губляться у пошуках адекватного самосприйняття і ставлять питання про предмет боротьби за частку символічного капіталу у галузі, в яку втягнуті самим фактом роботи у полі університету. Такий порядок речей дезорієнтує молодих викладачів, які тільки починають свій професійний шлях і включаються у боротьбу за перерозподіл символічного капіталу. По великому рахунку, у вітчизняних умовах руйнується описана Бурдье система ціннісних орієнтацій і "правила гри" в академічному середовищі, як-от престижність академічної діяльності, боротьба за розподілення символічного капіталу галузі, успішність кар'єри,

привабливість викладацької кар'єри для молоді тощо [6: 473–488]. Молодь бачить невідповідність очікувань і реального порядку речей у полі і потерпає від ціннісної аномії. Традиційно молодий викладач – найсуворіший, тому що суворістю і вимогливістю, як уявляється йому, тільки й можливо напрацювати символічний капітал (авторитет у студентів, але також і самоствердитися як викладачеві). Але вірним є і зворотне – можна стати популярним у студентів, позиціонуючи себе невимогливим, поблажливим на відміну від старших колег, які ретельно перевіряють знання студентів. В умовах руйнування традиційної системи ціннісних орієнтацій (за Бурд'є) молоді викладачі опиняються без наставництва з боку старших колег – у старших немає потреби передавати, а у молоді – питати про імпліцитну складову професійної діяльності. Університетський інтелектуал сьогодні ніби заблукав у тенетах нерозв'язних суперечностей, що провокує питання про цінність символічного капіталу як такого та актуальність його змістів.

У таких умовах постає питання про морально неприпустиме в інтелектуальних практиках сучасного університету, зокрема про неприпустиме у викладацькій діяльності. Очевидно, що в умовах трансформаційних процесів і включеності університету у соціальну активність викладачеві неможна розмінюватися на прийдешнє повністю, до втрати себе, свого призначення і покликання. Запорукою цьому може стати совість. Апеляція до совісті вписана в традицію етичної культури, що через І. Канта (Immanuel Kant) сягає Сократа (Socrates) [21]. У "Горгії" Платон (Plato) навів вислів Сократа, що став парадигмальним для західноєвропейського філософування: "Якби виявилось невідворотнім або творити несправедливість, або терпіти

її, я б надав перевагу терпіти її" [14: 294]. Г. Арендт (Hannah Arendt) у зв'язку з цим наголошувала, що саме Сократ такою орієнтованістю на самостійне мислення задав парадигму розбудови внутрішнього світу людини: краще бути у розбіжності з усім світом, ніж із самим собою; необхідно бути у злагоді з собою, із своєю совістю, навіть якщо для цього виявиться необхідним йти проти всього світу [19]. Тотальна зануреність університету у соціальну активність, відцентрові процеси всередині самого поля університету не мають стати на заваді активації внутрішнього голосу, совісті, яка дає особистісні критерії, зокрема й морально неприпустимого. Тут слід зауважити ще один момент. Вище вже згадувалося, що експліцитна ціннісна складова професійної діяльності фіксується етичними (професійними чи корпоративними) кодексами та іншими етичними документами. У ситуації аномії, ціннісної дезорієнтації університетського інтелектуала є спокуса сховатися за етичні правила і приписи такого роду документів.

Але, створені для забезпечення університетських інтелектуалів від морально неприпустимого в інтелектуальних практиках університету, кодекси не є прихистком від докорів сумління. З. Бауман (Zygmunt Bauman) в "Актуальності голокосту" [2: 123–126] докладно показав, що формальна відповідність букві стандартів, регламентів, протоколів для звіту перед зовнішніми контролюючими структурами (в університеті це може бути і етична комісія, рада факультету, вчена рада тощо) за формальними ознаками може перетворювати інтелектуалів на "ідеальних бюрократів", якщо вони підмінюють моральну відповідальність технічною, орієнтуючись не на кінцевий результат своєї роботи (свою місію), а на бездоганність технічного виконання.

Йдеться про те, що морально неприпустиме – це той поріг, який вказує

університетському інтелектуалу його совість, те, на що не можна йому приставати за будь-яких обставин. Совість є запобіжником в ситуації, коли зобов'язання (вимоги) входять у "сіру зону", яка утворюється поза суспільними і корпоративними вимогами. Лише совість може змусити університетського інтелектуала відмовитись того, що він вважає для себе неприйнятним. За всіх застережень совість – єдина реальність, до якої можна апелювати. Совість не дозволяє використовувати університет як майданчик для вирішення минутих завдань, вона дивиться у вічність. І саме совість викладача у таких умовах стає запорукою збереження ідентичності університету.

Регулятивна сила совісті є дужчою ніж етичні кодекси і регламенти документи, які сьогодні активно розробляються в університетах для підвищення рівня академічної доброчесності (academic integrity). Поняття академічної доброчесності є засадничим в етичних кодексах університетів як запобіжник морально неприпустимого в інтелектуальних практиках університету [15]. Наприклад, в Етичному кодексі університетської спільноти Київського національного університету імені Тараса Шевченка академічна доброчесність визначається в термінах чесності, справедливості, поваги, відповідальності, дотримання етичних принципів та визначених законом правил у навчанні, викладанні, у науковій (творчій) діяльності для утвердження довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Вона конкретизується у наступних нормах: чесності у викладанні та навчанні, у наукових дослідженнях, у пошуку істини, у здобуванні знань; об'єктивності в оцінюванні знань студентів, у дослідницькій роботі, у науково-організаційній діяльності, пов'язаній з

присудженням освітніх і наукових ступенів; самоповаги та поваги до людської гідності; дотримання авторських прав та прав на інтелектуальну власність; неприпустимості практики плагіату в будь-якому вияві; відкритості результатів наукових досліджень [9: 2–3]. Але апеляція до совісті у даному контексті задає принципово інакший, вищий рівень дієвості, оскільки совість не дозволяє університетському інтелектуалу сховатися за регламентацією технологічних процесів професійної діяльності, підмінити моральну відповідальність технічною.

Висновки та перспективи дослідження. У даній статті вперше у вітчизняному етико-філософському дискурсі поставлено питання про зміст морально неприпустимого в університетських інтелектуальних практиках, окрема у професійній діяльності університетського інтелектуала в контексті визначення змісту символічного капіталу в полі університету. Символічний капітал у полі університету формується на основі диспозицій основних гравців поля (університетів, наукових видань та університетських інтелектуалів), транслюється експліцитно (через університетські статuti, етичні кодекси тощо) й імпліцитно (через оповіді старших колег і домислюється університетським інтелектуалом самостійно при входженні у практику). Ціннісне ядро символічного капіталу університетського інтелектуала містить неутилітарні цінності, які входять у суперечність із зовнішніми тенденціями суспільного буття та внутрішньо-професійними чинниками, що ставить питання про морально неприпустиме. Морально неприпустиме у викладацькій діяльності – це той поріг, який вказує інтелектуалу його совість щодо того, на що він не може пристати за будь-яких обставин. Зміст морально неприпустимого визначається

особистим сприйняттям цінностей ядра символічного капіталу відповідно до того, що йому диктує совість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Х. Некоторые вопросы моральной философии /Х. Арендт; [пер. с англ. Д. Аронсона] // Арендт Х. Ответственность и суждение. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. С. 83–204.

2. Бауман З. Актуальность холокоста/ З. Бауман; [пер. с англ. С. Кастальского, М. Рудакова]. М.: Издательство "Европа", 2010. 316 с.

3. Батыгин Г. С. Профессионалы в расколдованном мире / Г. С. Батыгин // Этика успеха: Вестник исследователей, консультантов и АПР. 1994. Вып. 3. С. 6–11.

4. Бенда Ж. Предательство интеллектуалов/ Ж. Бенда [пер. с фр. В. Гайдамака]. М.: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. 310 с.

5. Бурдые П. Поле интеллектуальной деятельности как особый мир / П. Бурдые; [пер. с фр. Н. А. Шматко]// Бурдые П. Начала. М.: Socio-Logos, 1994. С. 208–221.

6. Бурдые П. Поле науки /П. Бурдые //Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики [пер. с фр. под ред. Н. А. Шматко]. М.: ИЭС; СПб.: Алетейя, 2005. С. 473–517.

7. Бухарестская Декларация этических ценностей принципов высшего образования в Европе// <http://docplayer.ru/36182114-Buharestskaya-deklaraciya-eticheskikh-cennostey-i-principov-vysshego-obrazovaniya-v-evrope.html>

8. Гофф Ж. Ле. Интеллектуалы в средние века /Ж. Ле Гофф; [пер.с фр. А. М. Руткевича] 2-е изд. СПб.: Изд-во СПбУ, 2003. 160с.

9. Етичний кодекс університетської спільноти. Ухвалений на Конференції трудового колективу Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 2 від 27.12.2017 р. К.: КНУ, 2017. 12 с.

10. Курбатов С., Кашин А. Університетська місія: історична ретроспектива і сучасний стан / С. Курбатов, А. Кашин. К.: SUP, 2011. 44 с.

11. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура/ Р. Мертон. М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.

12. Павлова О. Ю. Культурні практики університету: між дисципліною і дискурсом/ О. Ю. Павлова // Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. 2017. №4. С. 3–8.

13. Пелікан Я. Ідея Університету/ Я. Пелікан; [пер. з англ.] К.: Дух і літера, 2009. 360с.

14. Платон. Горгий / Платон; [пер. с древнегр. С.П.Маркина] // Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1. /Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2006. С. 262–374.

15. Рогожа М. М. Академическая честность как этическая проблема / М. М. Рогожа //“Успешный профессор” vs “Честный профессор”? Ведомости прикладной этики. Вып. 49 / Под ред. В. И. Бакштановского, В. В. Новоселова. Тюмень: НИИ ПЭ, 2016. С. 99–109.

16. Рогожа М. М. Динамика университетских ценностей/ М. М. Рогожа // Университет – центр формирования воспроизводства этики профессии. Ведомости прикладной этики. Вып. 46 / Под ред. В. И. Бакштановского, В. В. Новоселова. Тюмень: НИИ ПЭ, 2015. С. 105–119.

17. Рогожа М. М., Курбатов С. В. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти) (Частина I) / М. М. Рогожа, С. В. Курбатов // Філософія освіти. Philosophy of Education: науковий журнал. 2017. № 2 (21) // Ін-т вищої освіти НАПН України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 29–45.

18. Medvetz T., Sallaz J. The Oxford handbook of Pierre Bourdieu / T. Medvetz, J. J.Sallaz. San Diego: University of California, 2018. 672 p.

19. Rohozha M. Praxiology of Morality and Corporate Social Responsibility: Prospects for Transitive Societies / M. Rohozha // Transition Redesigned: A Practical Philosophy Perspective. New Brunswick (USA)-London (UK): Transaction Publishers, 2013. P. 171–180.

20. Schlerka S. M. It's Time for a Change: A Bourdieusian Approach on Social Change/ S. M. Schlerka // Time and Society. Vol. 28. Issue 3, 1August 2019. P. 1013–1038.

21. Welz C. Freedom, Responsibility, and Religion in Public Life: From Luther to Levinas and Arendt/ C. Welz // Open Theology. Vol. 4. Issue 1, September 2018. P. 428–449.

**REFERENCES (TRANSLATED &
TRANSLITERATED)**

1. Arendt, H. (2013). Nekotorye voprosy moral'noj filosofii [Some questions of moral philosophy] in: Arendt, H. *Otvetstvennost' i suzhdenie* [Responsibility and Judgment]. Moscow, Izd-vo In-ta Gajdara (in Russian).
2. Bauman, Z. (2010). *Aktual'nost' holokosta* [Modernity and Holocaust]. Moscow, Izdatel'stvo Evropa (in Russian).
3. Batygin, G. (1994). Professionalny v raskoldovannom mire [Professionals in bewitched world] in: *Jetika uspeha: Vestnik issledovatelej, konsul'tantov i LPR*. Issue 2, 6–11 (in Russian).
4. Benda, J. (2009). *La traison des clercs*. Moscow, Socium (in Russian).
5. Bourdieu, P. (1994). Pole intelektual'noj dejatel'nosti kak osobyj mir [The intellectual field: a world apart] in: Bourdieu, P. *Nachala* [In Other Words: Essays Towards a Reflective Sociology]. Moscow, Socio-Logos (in Russian).
6. Bourdieu, P. (2005). Pole nauki [Le champ scientifique] in: Bourdieu, P. *Social'noe prostranstvo: polja i praktiki* [Espace social: Champs et pratiques]. Moscow, IJeS; Saint Petersburg, Aletejja (in Russian).
7. The Bucharest Declaration Concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in the European Region (2004). Retrieved from: <http://docplayer.ru/36182114-Buharestskaya-deklaraciya-eticheskikh-cennostey-i-principov-vysshego-obrazovaniya-v-evrope.html> (in Russian).
8. Goff, J. Le. (2003). *Intellektualy v srednie veka* [Intellectuals in the Middle Ages]. Saint Petersburg (in Russian).
9. *Etychnyj kodeks universytets'koi spil'noty* [Ethical Code of the University Community]. Approved at the Conference of the Taras Shevchenko National University of Kyiv labor collective. Minutes No 2, 27.12.2017. Kyiv, KNU (in Ukrainian).
10. Kurbatov, S., Kashyn, A. (2011). *Universytets'ka misija: istorychna retrospektiva i suchasnyj stan* [University mission: historical prospects and contemporary condition]. Kyiv, SUP (in Ukrainian).
11. Merton, R. (2006). *Social'naja teorija i social'naja struktura* [Social theory and social structure]. Moscow, AST MOSKVA HRANITEL (in Russian).
12. Pavlova, O. Ju. (2017). Kul'turni praktyky universytetu: mizh dyscyplinoju i dyskursom [Cultural practices of university: between discipline and discourse] in: *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*. No 4, 3–8. (in Ukrainian).
13. Pelikan, Ja. (2009). *Ideja Universytetu* [The Idea of the University]. Kyiv, Duh i litera (in Ukrainian).
14. Plato. (2006). Gorgij [Gorgias] in: Plato. *Sochinenija v chetyreh tomah* [Writings in four volumes]. Vol.1. Saint Petersburg, Izd-vo Olega Abyshko (in Russian).
15. Rogozha, M. (2016). Akademicheskaja chestnost' kak jeticheskaja problema [Academic integrity as an ethical problem in: *Vedomosti prikladnoj jetiki*. Vol. 49, 99–109 (in Russian).
16. Rogozha, M. (2015). Dinamika universitetskih cennostej [Dynamics of university values] in: *Vedomosti prikladnoj jetiki*. Vol. 46, 105–119 (in Russian).
17. Rogozha M., Kurbatov S. (2017). Misija universytetu v zahidnoevropejs'kij kul'turi (etychni ta sociologichni aspekty) (Chastyna I) [University Mission in Western-European Culture (Ethical and Sociological Aspects) (Part 1)] in *Filosofija osvity. Philosophy of Education: naukovyj zhurnal*. No 2 (21), 29–45 (in Ukrainian).
18. Medvetz, T., Sallaz, J. (2018) *The Oxford handbook of Pierre Bourdieu*. San Diego, University of California (in English).
19. Rohozha, M. (2017). Praxiology of Morality and Corporate Social Responsibility: Prospects for Transitive Societies in: *Transition Redesigned: A Practical Philosophy Perspective*. Gasparski, W. W., Rok, B. (eds.). New Brunswick (USA)-London (UK), Transaction Publishers, 171–180 (in English).
20. Schlerka, S. (2019). It's Time for a Change: A Bourdieusian Approach on Social Change in: *Time and Society*. Vol. 28. Issue 3, 1August, 1013–1038 (in English).
21. Welz, C. (2018). Freedom, Responsibility, and Religion in Public Life: From Luther to Levinas and Arendt in: *Open Theology*. Vol. 4. Issue 1, 428–449 (in English).

Receive: October 20, 2019

Accepted: November 20, 2019